

Átrendeződés: A felsőoktatás térbeli szerkezetének változása a rendszerváltozás óta.¹

Prof. Dr. Rechnitzer János DSc, egyetemi tanár²
Széchenyi István Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Győr

ABSZTRAKT A hazai regionális tudomány figyelme az elmúlt 3-4 évben a felsőoktatás felé fordult. Az ok egyszerű, az egyetemek, főiskolák meghatározó szereppel rendelkeznek a településfejlesztésben, hatásuk egyre jobban kimutatható a regionális folyamatokban. A tanulmány áttekinti a magyar felsőoktatás területi szerkezetét, azt összehasonlítja a kilencvenes évek, illetve a 2007/2008-as állapottal. Új szervezeti, intézményi koncentrációk jöttek létre, amelyek nem egy régióhoz, hanem több régió kapcsolódnak. Egyértelműen kimutatható, hogy nincs szoros, meghatározó kapcsolat a felsőoktatás fejlesztés és a regionális fejlesztés között, nem sikerült a pólus program, amely egy koncentrált intézmény megújított szorgalmazott a hazai régió központokba. A tanulmány végül megadja azokat a kutatási témaköröket, amik hasznosak lehetnek a felsőoktatás és regionális fejlődés kapcsolatának alaposabb feltárásához.

Bevezetés

A hazai regionális tudomány figyelme az elmúlt években egyre intenzívebben fordult a felsőoktatás felé. Egyre több és érdekesebb publikáció jelent meg a témában, kutatások indultak, és zárultak, ezeket három csoportba lehet sorolni. Az első a felsőoktatás és a regionális fejlődés kapcsolatának általános jellemzése, kiemelten az egyetemek kutatási kapcsolatainak alakítása, azok lehetséges hatása a térségek fejlődésére (Juhász, Márkus 2002; Varga 2004; Bajmóczy 2006; Krémer, Matiscsák (szerk) 2008). A másik irány, amikor is azt elemezték, hogy a jelenlegi intézményi szerkezete milyen mértékben ágyazódott be egy-egy centrumba, vagy térségbe, s ez a jelenlét milyen hatásokat váltott, vagy válhat ki a területi egység egészének és persze egy-egy alkotóelemeinek fejlődésében (Rechnitzer, Hardi 2003; Juhász (szerk.) 2006; Rechnitzer, Smahó 2008; Mezei 2009). A harmadik irány a felsőoktatás hálózatának, mint egy komplex tudásszolgáltató rendszernek a területi szerkezete miként alakult, illetve a térbeli elhelyezkedése az egyre élénkebb verseny következtében milyen lehetőségeket kínál maguknak az intézményeknek a fennmaradásához, vagy

---

¹ A Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Karán 2009. november 3-án Sopronban rendezett nemzetközi tudományos konferencia plenáris ülésén elhangzott előadás átdolgozott anyaga.

² E-mail: rechnj@rkk.hu E-mail: rechnj@sze.hu

szakmai fejlődéséhez (Vámos (szerk.) 1992; Telbisz 2007; Kasza, Kovács 2007; Kuráth 2007; Kiss, Tagai, Telbisz 2008; Kasza (szerk.) 2008, Kuráth 2008).

A tanulmányban nem összegzésre törekszem, hiszen a kutatások csak elindultak, viszont már számos érdekességet villantottak fel, hozzásegítettek annak a kérdésnek a felvetéséhez, hogy a felsőoktatás területi szerkezetének átrendeződését milyen tényezők befolyásolták. Milyen szerepet játszott a hálózat alakulásában a területi dimenzió, s mennyire befolyásolták azt a szektor átalakulásának belső mechanizmusai? A töprengésemben elsőként bemutatom a felsőoktatás regionális fejlődésben betöltött szerepét Európában. Felvázolom a szektor hazai területi szerkezetének alakulását a rendszerváltozás kezdetén és napjainkban. S végül a megkísérlem rendszerezni azokat a tényezőket, amik elősegítik, és amik gátolják a felsőoktatás és a regionális szerkezet határozottabb egymásra találását.

A felsőoktatás piaci folyamatai

A magyar felsőoktatás Európa más nemzeteihez hasonlóan a nagy átalakulás korszakát kezdte meg a rendszerváltozás után. Ennek első és legfontosabb jele az oktatás tömegesedése válása. Míg 1990-ben az összes érettségizettek 31,7%-át vették fel felsőoktatási intézmények közel 17 ezer helyére, addig 2007-ben már az érettségizettek 65,7%-át jutott be a bővült intézményi kör által nyújtott több mint 50 ezer nappali tagozatos helyre és további közel 40 ezer más képzési formára. Vagy a nem nappali tagozaton tanultak 1990-ben 26 ezren voltak, s számuk 2007-re 132 ezerre, azaz több mint ötszörösére emelkedett. A felsőoktatás hallgatói csúcsa 2002-ben és 2003-ban volt, ebben a két évben a jelentkezők közel 75%-a került be az intézményekbe, s 2004-ben tanultak a legtöbben nem nappali tagozaton több mint 167 ezer fő (1. táblázat). Elindult tehát a hallgatói létszám csökkenése, amit csak megerősít a középiskolai hallgatók számának stabilizálódása, illetve a nem nappali képzésen tanulók trendjének mérséklése.

1. táblázat A magyar felsőoktatás néhány jellemzőjének időbeli alakulása. (1980–2007)

Év	Jelentkezők száma (nappali tagozatra)	Felvettek száma (nappali tagozatra)	Nappali tagozaton tanulók száma	Nem nappali tagozaton tanulók száma
1980	33339	14796	64057	37109
1989	44138	15420	72381	28487
1990	46767	16818	76601	25786
1991	48911	20338	83191	23888
1992	59119	24022	92328	25078
1993	71741	28217	103713	30243
1994	79805	29901	116370	38290
1995	86548	35081	129541	50024
1996	79369	38382	142113	56919
1997	81924	40355	152889	80768
1998	81065	43629	163100	95215
1999	82815	44538	171516	107385
2000	82957	45546	176046	118994
2001	84380	49874	184071	129167
2002	88978	52552	193155	148032
2003	87110	52703	204910	162037
2004	95871	55179	212292	166174
2005	91583	52863	217245	163387
2006	84262	53983	224616	151387
2007	74849	50941	227118	132273

Forrás: Munkaerőpiaci Tükör, 2008.

Az európai országok megosztott képzési szerkezetének egységesítése, annak igazítása az angolszász rendszerhez (Bolognai-folyamat) az elmúlt évtized végén kezdődött meg és 2006-ban indult be, sőt még napjainkban is tart, hiszen 2008-ban felvételiztek a hallgatók az első mesterképzésekre. A nemzeti felsőoktatási piacok megnyitása, a hallgatói és csak részben oktatói mobilitás felgyorsulása az Európai Unió kibővülésével (2004) még további lendületet kapott. Érdekes a külföldi hallgatók beáramlása hazánkban nem tekinthető jelentősnek. Az összes jelentkező 2,3%-át érik el (2008), közülük a legtöbb a Szlovákiából érkezők (36,2%), illetve a romániai magyar nemzetiségűek (29,5%), a többiek is a szomszédos országból jönnek (25,4%), és csak mérsékelt az ezen országokon kívül lakók jelentkezése (8,9%).

A verseny, mint új tényező megjelenik a felsőoktatásban, hiszen az állami intézmények mellett egyre több magán, nonprofit (alapítványi), sőt felekezeti szervezet is létrejött, vagy újjáalakult, továbbá a külföldi székhelyű intézmények szintén telephelyeket, kihelyezett egységeket létesítenek az

országban. 1990-ben 15 egyházi intézmény volt, ebből nyolc Budapesten és hét vidéken. 2009-re viszont már számuk 25-re nőtt. Budapest helyzete tovább erősödött, hiszen a négy egyházi egyetem központja itt található és további négy új főiskola. A 14 alapítványi, vagy magán felsőfokú intézmények a rendszerváltozás után jöttek létre. Az alapítás első ciklusa 1991-1992-re tehető (5 intézmény), a második 2000-2003 között (5 intézmény), majd 2004 után további három szervezet kapott működési engedélyt, egy főiskola 1996-tól fogad hallgatókat. Az intézmények többsége (két egyetem, kilenc főiskola) Budapesten a legnagyobb oktatási piacon jött létre, míg vidéken azokban a központokban, megyeszékhelyeken szerveződtek, ahol egyáltalán nem volt felsőoktatás (Tatabánya), vagy a felsőfokú képzésre az egyoldalú irányultság volt jellemző (Székesfehérvár), de találunk példát képzési holttér, vagy kellően fel nem tárt térség központjában intézményalapításra is (Kalocsa).

Az intézmények már új eszközökkel növelik kínálatukat, ami nemcsak a szakszerkezet bővítésében figyelhető meg, hanem a képzési formák újabb elemeinek alkalmazásában (távoktatás, e-learning), vagy a telephelyi szolgáltatások körének és minőségének megújításában, de a felsőoktatási marketing egyre több elemét alkalmazzák (Kuráth, 2007, 2008).

A keresleti oldalon szintén alapvető változások regisztrálhatók. A szakmák, szakmacsoportok értékelődnek fel és le, s ennek következtében jelentkezők tömege érdeklődik új szakterületek iránt, míg más, tradicionális, korábban magas szintű képzést nyújtó szakmáknál a jelentkezések visszaesése tapasztalható. Az ezredfordulótól megfigyelhető, hogy a gazdasági képzések, a média és kommunikációs ismeretek, az informatika szakterület és a jogászképzés tekinthető a favorizált szakoknak, egyben szakmáknak. A népszerűségi sorrendeknek érdekessége, hogy nem mutathatók ki lényeges különbségek a hallgatók lakhelye (község, város, főváros) szerint. Kisebb eltérések vannak, talán annyi, hogy a vidéki városban lakóknál népszerűbbek a mérnöki szakok, mint Budapesten élőkénél.¹ A gazdasági élet igényei a képzés iránt gyorsan változnak, túlságosan is gyorsan, amihez nagyon nehéz igazodni az intézményeknek, hiszen a képzési folyamatra való felkészülés és egy új szakterületre való átállás idővel jár (3-5 év).

A hallgatói elvárások átrendeződése szintén látványos. Az intézményválasztásnál már nem csak a hírnév, az elismert oktatási-tudományos értékek, vagy az oktatók minősége a meghatározó, hanem számos eddig nem értékelt új tényező. Így a felsőoktatási centrum közelsége (Rechnitzer, Hardi 2003; Kiss, Tagai, Telbisz, 2008), a gyors megközelíthetőség, az intézményi szolgáltatások kínálata és minősége (pl. diákotthoni elhelyezés, annak komfort fokozata, nyelvi képzés), a telephely város lakhatási és megélhetési költségei, szórakozási, művelődési ajánlatai, illetve a jövőbeli elhelyezkedési lehetőségek, a székhely

---

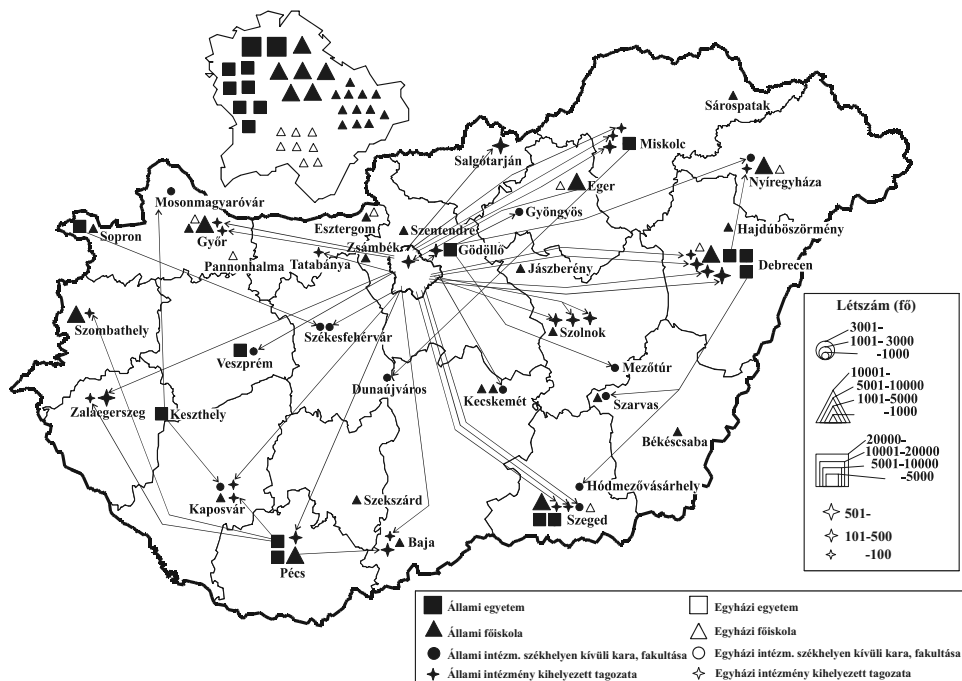
¹ www.felvi.hu

település és régiója gazdasági és a (köz)szolgáltatási ellátottsága (Rechnitzer, Hardi 2003). Szakok szerint ugyan változó módon és intenzitással, de megfigyelhető az intézmények vonzástérségének fokozatos besűrűsödése (Rechnitzer, Smahó, 2008). Az intézményválasztás a lakhelyhez egyre közelebb kerül. A jelentkezők lakhelye alapján vizsgálva az egyes preferált szakmákban az adott megye, vagy jobb esetben régióból jelentkezők aránya növekszik, s csak a speciális képzési területeken figyelhető meg az ország többi részének számottevő (40-50%-nál nagyobb) vagy növekvő aránya (Kasza, Kovács 2008). A felsőoktatás és igénybevétele térbeli átrendeződésének vagyunk tanúi. Mindezt a szektor fejlesztése is ösztönözte. Hiszen az ezredforduló után elindultak az intézményi integrációk (2000-2001), új felsőoktatási törvény (2001, 2006) került elfogadásra, a kétszintű képzési rendszer bevezetése (2003-2006), akkreditációs rendszer működtetése és szempontjainak szigorítása (új kétszintű képzési rendszer kapcsán), az államilag támogatott fejlesztések leépülése és helyette új fejlesztés finanszírozási technikák bevezetése (PPP, 2004) történt meg. Az állami szinten támogatott helyek számának csökkentése (2007-től erőteljesen, de addig is folyamatos mérséklés, vagy átcsoportosítás volt megfigyelhető), az állami helyek leosztásának új rendszere (hallgató viszi a támogatás, nem az intézmény kapja, 2007), az intézményi finanszírozás folyamatos módosítása (pl. normatívák egységesítése, finanszírozási fékek beépítése, elszámolási rendszerek bevezetése), a tandíj, vagy fejlesztési hozzájárulás tervezete, majd elvetése (2008). Mindez együtt járt az intézményi autonómia átalakításával (szenátus és gazdasági tanács), a vezető kinevezési rendszer megváltoztatásával, vagy éppen az oktatói követelmények szigorításával, de intézményi keretben történő kezelésével.

Az intézményi vonzási tér átrendeződése

Összehasonlítottuk a felsőoktatási intézmények területi elhelyezkedését 1990. és 2009. évekre vonatkozóan (1. és 2. ábra). A változás látványos, jól kimutatható az intézményi átrendeződés, a szervezeti összevonások, a hálózat területi koncentrációja, egyben a felsőoktatás térségi irányító központjainak megerősödése. Az intézmények száma érzékelhetően nem változott a két időpont között, hiszen az integrációval, így az intézményi megszűnések mellett, mint fentebb jeleztük újabb szervezetek jöttek létre. Vidéken csökkent az intézmények száma, míg a fővárosban kisebb mértékben emelkedett, ugyanakkor megnőtt az intézményi méret, nagyobb hallgató létszámú, szervezeti rendszereikben széleskörű oktatási profillal rendelkező felsőoktatási intézmények jöttek létre.

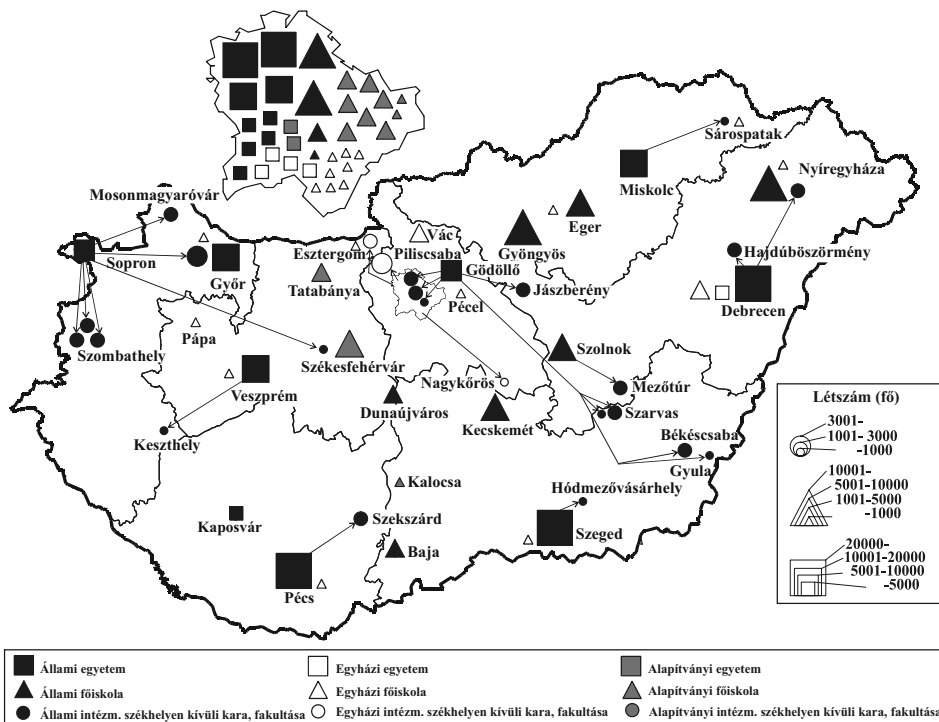
1. ábra: A felsőoktatás intézményhálózata, 1990/91.

Szerkesztette: Smahó Melinda

Forrás: Statisztikai Tájékoztató. Felsőoktatás 1990/91. Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Budapest, 1991.

2. ábra: A felsőoktatás intézményhálózata, 2009.

Szerkesztette: Smahó Melinda

Forrás: Felsőoktatási Statisztikai Adatok 2007.

Megjegyzés: A hallgatói létszámadatok a 2007/2008. évre vonatkoznak, de a szervezeti struktúrában már jeleztük a 2009. január 1-jén bekövetkezett változásokat.

A főváros felsőoktatási koncentrációja a hallgató létszám alapján valamelyest csökkent a két időpont között (1990: 44,7%; 2007: 39,9%). Az összes hallgatói létszám közel négyszeresére emelkedett a vizsgált időszakban, a vidék dinamikája valamivel Budapest felett van, a nappali tagozaton tanulók esetében azonosnak tekinthető, ellenben a nem nappali képzésben a vidéki intézmények előretörték és hallgatói létszámukat több mint hétszeresére növelték (2. táblázat). Az adatok nem azt jelentik, hogy mindezt a székhelyen folyó oktatással érték el a vidéki egyetemek, főiskolák, hiszen határozottan jelen voltak, vannak a legnagyobb felsőoktatási piacon, Budapesten is.

2. táblázat A hallgatói létszám változása 2007-re (1990 =100%)

Megnevezés	Nappali hallgatók	Nem nappali hallgatók	Összes hallgató
Vidék	315	731	410
Budapest	310	410	337
Összesen	313	570	373

Forrás: Statisztikai Tájékoztató, Felsőoktatás 1990/1991, 2007/2008

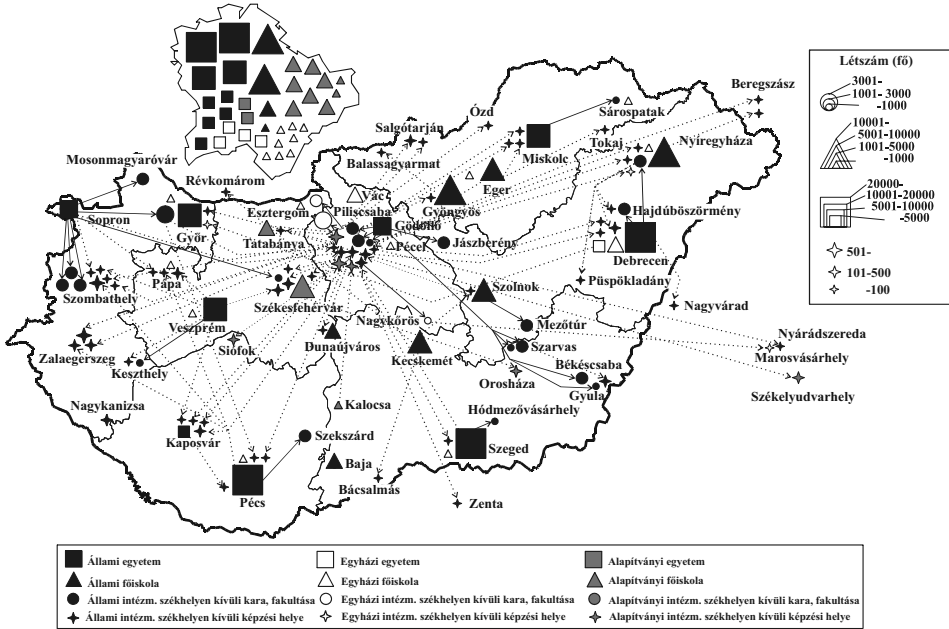
A kilencvenes évek elején a fővárosi felsőoktatási intézmények jelenléte vidéken (tagozatok formájában) a hallgatói létszám 5%-a körül mozgott, ez az arány közel 2%-ra csökkent 2007-re. Napjainkra a budapesti és nem budapesti intézmény által szervezett vidéki képzési helyeket a hivatalos statisztikákból nem lehet egyértelműen kimutatni, szemben a kilencvenes évek elején közölt adatokkal, ahol egyértelműen meg lehetett állapítani, hogy a képzés hol történt.

Új jelenség, hogy a vidéki felsőoktatási hálózatban az interregionális aktivitás megnőtt. Az intézményhálózat integrációjának első nagy hullámban (2001-2002) megtörtént a nagyobb felsőoktatási központokban az intézmények összevonása, ami kiegészült többségében a szomszédos, közeli központ kisebb főiskolai egységeinek beolvasztásával. Lényegében csak két egyetemi központnak (Győr, Kaposvár) nem volt és napjainkra sincs székhelyen kívüli egysége, sőt az a különleges eset is bekövetkezett, hogy budapesti karok vidéki központhoz kerültek (Gödöllő). Az interregionális aktivitást a kétszintű képzés megjelenése, valamint a hallgatói létszám csökkenése és a szakterületek preferenciájának radikális átrendeződése felgyorsította. Ennek következtében vidéken új regionális hálózattal rendelkező felsőoktatási centrumok jöttek létre. A Dunántúlon Sopron vált egy ilyen központtá, hiszen székhelyen kívül négy városban 11 ezer hallgatót fogadott be, ami 65%-a az egyetem összes hallgatójának. Szinte megegyező székhelyen kívüli hallgató létszámmal rendelkezik napjainkra (2009) Gödöllő, ahol viszont négy vidéki városban és Budapest található karokon tanul az egyetem hallgatóinak 60%-a. A két centrum adja ma a vidéki intézmények interregionális aktivitásának többséget (68%), a fennmaradón osztozik Debrecen, Pécs, Veszprém, Miskolc. Sajátossága ennek az új integrációs hullámnak, hogy csak részben érvényesülnek a regionális összefüggések, azaz az intézménybővülés, összeolvadás igazodik a lehatárolt tervezési-statisztikai régiók területi beosztásához. Sopron esetében egyértelműen felismerhető a regionális hálózati egyetem kiépítésének koncepciója, s ezzel a régióban a vezető szerep megszerzése, ebben az egyre dinamikusabb győri egyetem jelenthet komoly versenytársat. Gödöllő esetében a regionális hálózatépítést a külső megfigyelő nem ismeri fel, a Dél-alföldi régió három városában található új karok integrálása vélhetően más elvek alapján történt. Nem fejeződtek be vidéki

felsőoktatási egységek szervezeti integrációi, s ezzel az új hálózati központok kialakulása, vagy a tradicionális centrumok további megerősödése. A regionális fejlődés szempontjából alapvető gondnak tartjuk, hogy az intézményi integrációk nem követik a regionális szerkezetet, azt nem tekintik motiváló szempontnak, így aztán az egyesülő intézmények a szervezeti összeolvadás ellenére „belső versenytársak” maradnak az egyre jobban összesűrűsödő hallgatói piacon. Nem beszélve arról, hogy a regionális érdekérvényesítést a székhelyen kívüli, de más régióba tartozó egységek egyre nehezebben fogják tudni érvényesíteni.

Az interregionális aktivitást jól jelzi a 3. sz. ábra, ahol a felvételi tájékoztató alapján (2009) gyűjtöttük ki, hogy az egyes intézmények milyen centrumokat preferálnak, azaz hol indítanának képzéseket, különböző formákban (felsőfokú szakképzés, nappali, levelező). A 12 ezer helyet meghirdető budapesti és 17 vidéki felsőoktatási központ közül Budapest emelkedik ki kínálatával (2940 fő, 19 településen), majd következik Székesfehérvár (2390 fő, 5 településen), Pécs (1490 fő, öt településen), Debrecen (1705 fő, négy településen), Tatabánya (740 fő, két településen), Veszprém (635 fő, hat településen). A felsőoktatási intézmények 30 magyarországi település céloztak meg képzéssel, ezek közül kiemelkedik Budapest (30%), Zalaegerszeg (11, 3%), Nyíregyháza (7,6%), Hajdúböszörmény (6,4%), Szombathely (5,5%), Kaposvár (4,3%), Székesfehérvár (4,1%), Salgótarján (3,5%), Siófok (2,5%), Nagykanizsa (2,2%), a további centrumok nem érik el a felkínált helyek 1%-át. Említést érdemelnek a határon túli képzőhelyek, ezek száma nyolc, a Felvidéken, Erdélyben és a Kárpátalján található, összességében a felajánlott kapacitás 4,5%-át fedik le. A piackeresés egyre változatosabb kínálati formákban s egyre több település bevonásával jelenik meg. A felkínált létszámok nagyfokú ingadozást mutatnak, s számos esetben felvethetik az oktatói kapacitások kihasználásának minőségi kérdéseit is.

3. ábra: Felsőoktatási intézmények és székhelyen kívüli képzési helyei, 2009.

Szerkesztette: Smahó Melinda

Forrás: Felsőoktatási Felvételi Tájékoztató. Felvi könyvek, Budapest, 2009.

Megjegyzés: A székhelyen kívüli képzési helyek létszám adatai a felvételi tájékoztatóban megjelölt felvehető létszámot mutatják

A felsőoktatás regionális átrendeződése az intézményi hálózat bővítésével, az állami hallgatói helyek számának növekedésével, de képzés formáinak és jellegének változásával együtt zajlott (3. és 4. táblázat). A régiók közül a nyertes a Közép-Dunántúl, ahol 1994-ben csupán közel 5800 fő tanult és 2005-re számuk megközelítette a 30 ezer főt. Az átlagos hallgatói létszámnövekedést még meghaladta Közép-Magyarország (129,1%), Dél-Dunántúl (119,8%), Észak-Alföld (103,9%), míg a Dél-Alföld növekedési üteme (87,9%) elmarad az országos dinamikától és Nyugat-Dunántúl (96,9%) is valamivel az átlag alatt marad. A nappali tagozatos hallgatók esetében a helyzet súlyosabb a Nyugat-Dunántúlnál, hiszen a növekedési ütem már jóval elmarad az országos változástól (87,4%). Szemben a Dél-Alfölddel, ahol viszont kiemelkedő a nappali tagozatos képzésben részt vett hallgatók növekedési üteme (123,4%).

Az oktatók száma nem változott lényegében a két időpont között, azaz lényegében tíz éven belül a két és félszeresére emelkedett hallgatói létszámot

valójában ugyanaz az oktatói állomány képzí. Az állománynak szerkezete megváltozott, mondhatni fokozatosan előregedett, hiszen míg 1994-ben 33,2% volt vezető oktató, addig 2005-ben már 44,7%, azaz csökkent a tanársegédek, az adjunktusok száma, ami az egészséges utánpótlás alakításának kérdését veti fel. A leglátványosabb csökkenést a Közép-magyarországi régióban regisztrálhatunk, a csökkenés itt közel 10%-os, míg a legnagyobb növekedést a Közép-Dunántúl produkálta, ahol szinte megkétszereződött az oktatók száma. A Nyugat-Dunántúlon egy kismértékű, több mint tíz százalékos növekedés regisztrálható az oktatók számát tekintve, s ezen belül is a docensek aránya emelkedett az országos átlag fölötti mértékben.

3. táblázat A felsőoktatás regionális szerkezete, 1994

Régió	Összes hallgató	Nappali tagozatos hallgatók	Főállású oktatók	Tanár	Docens	1 000 főre jutó összes hallgatók száma
Nyugat-Dunántúl	11 731	8 442	1 003	106	242	11,73
Közép-Dunántúl	5 789	3 272	517	57	114	5,18
Dél-Dunántúl	11 416	9 343	1 552	150	235	11,41
Közép-Magyarország	68 803	52 195	8 251	1 033	1 806	23,70
Észak-Magyarország	11 340	8 117	1 008	97	249	8,70
Észak-Alföld	17 395	13 065	1 965	227	471	11,26
Dél-Alföld	19 729	9 205	2 075	219	429	14,34
Magyarország	146 203	103 639	16 371	1 889	3 546	14,16

Forrás: Statisztikai Tájékoztató, Felsőoktatás, 1994/1995

4. táblázat A felsőoktatás regionális szerkezete, 2005.

Régió	Összes hallgató	Nappali tagozatos hallgatók	Főállású oktatók	Tanár	Docens	1 000 főre jutó összes hallgatók száma
Nyugat-Dunántúl	32 966	16 487	1 146	188	413	33,00
Közép-Dunántúl	29 297	17 072	990	163	291	26,39
Dél-Dunántúl	39 682	20 248	1 817	243	418	40,87
Közép-Magyarország	179 969	108 779	7 544	1 213	2 207	63,06
Észak-Magyarország	42 454	14 812	1 066	145	363	33,64
Észak-Alföld	52 423	28 713	2 099	334	599	34,17
Dél-Alföld	47 370	25 341	2 015	332	540	35,17
Magyarország	424 161	231 452	16 677	2 618	4 831	44,34

Forrás: Statisztikai Tájékoztató, Felsőoktatás, 2005/2006

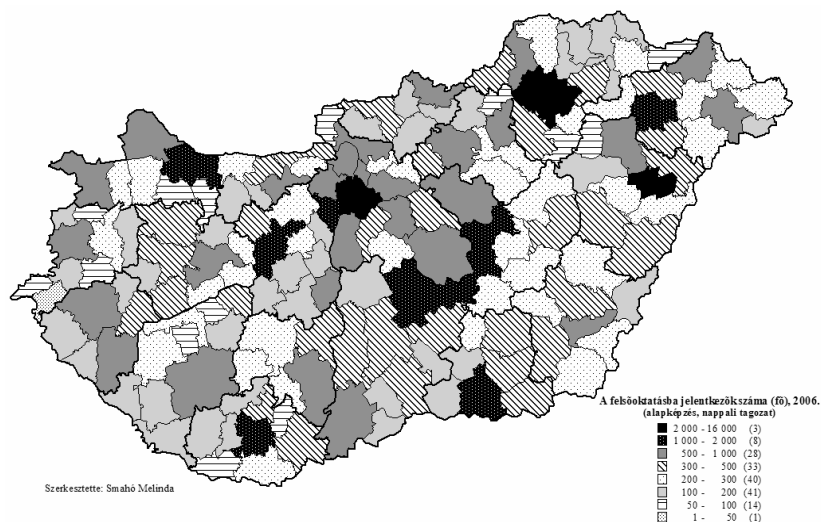
Az ezredforduló után a felsőoktatási piacon változások figyelhetők meg, hiszen 2001. és a 2008. között 34%-kal csökkent a jelentkezők száma az intézményekbe, ez a mérséklődés döntően a nem nappali képzésre vonatkozik (5. táblázat, 4. ábra). Az intézményi érdeklődés régiók szerinti bontása alapján megállapítható, hogy legnagyobb visszaesést Észak-Magyarországon tapasztaljuk, majd a Közép-magyarországi régió következik. A Nyugat-Dunántúl visszaesése jóval az átlag felett van. Az is megfigyelhető, hogy csökkent a felvettek aránya, azaz az intézményi reagálás a „fizetős” - azaz nem nappali képzés - piac fokozatos beszűkülésére az volt, hogy növelték az összes felvettek számát (2001-ben 66,4%, 2008-ban 83,6% volt a felvételi sikeresség). A „sikeresség” területi szerkezete, azaz a felsőoktatási intézménybe való bejutás valószínűsége a Nyugat-dunántúli régióban lévő intézményekbe jelentkezőknél a legnagyobb mindkét évben, s ahogy csökken a jelentkezők száma annak mértékében nő a bejutás valószínűsége az intézményekbe, s annak regionális különbségei nem számottevőek. A kistérségi jelentkezési aktivitás egyértelműen a regionális központokban, a megyeszékhelyeken, a gazdasági és kulturális potenciállal rendelkező közp városokban a kiemelkedő. Jól követhető a kistérségek fejlettsége és elmaradottsága a jelentkezések aktivitása alapján, amit más elemzések is megerősítenek (Kiss, Tagai, Telbisz, 2008).

5. táblázat Az összes jelentkezők és felvettek a felsőoktatási intézményekben régiók szerint (2001, 2008)

Régió	Jelentkező (fő)			Felvettek (fő)			Sikeresség (%)	
	2001	2008	Vált.% 2001= 100%	2001	2008	Vált.% 2001= 100%	2001	2008
Nyugat-Dunántúl	12178	8611	70,7	8789	7469	85	72,2	86,7
Közép-Dunántúl	14382	10060	69,9	9797	8480	86,6	68,1	84,3
Dél-Dunántúl	12105	8312	68,7	8013	7186	89,7	66,2	86,5
Közép-Magyarország	48844	31328	64,1	31103	25544	82,1	63,7	81,5
Észak-Alföld	21586	14137	65,5	14080	12044	85,5	65,2	85,2
Dél-Alföld	18196	12127	66,6	12475	10200	81,8	68,6	84,1
Észak-Magyarország	17718	10676	60,3	11390	8911	78,2	64,3	83,5
Nem adta meg	1317	1735	131,7	1529	1267	82,9	116,1	73,0
Összesen	146326	96986	66,3	97176	81101	83,5	66,4	83,6

Forrás: www. felvi.hu

4. ábra A felsőoktatásba (alapképzés, nappali tagozat) jelentkezők száma kistérségenként (fő), 2006.

Forrás: www. felvi.hu

Egy településben, városban a felsőoktatási intézmény jelenléte mindig is rangot, kiemelt szerepkört jelentett. A centrumok a maguk eszközeivel bekapcsolódtak az intézmények letelepedésébe, azok megtartásába és természetesen fejlesztésébe.

Míg Magyarország 1990-ben, 77 intézményben és 39 településen 103 ezer felsőoktatási hallgató tanult, addig 2008-ben már 34 településen 70 felsőoktatási intézményben közel 400 ezer hallgatót regisztráltak (ebből 240 ezer nappali hallgató). Különlegessége még a felsőoktatás intézményi szerkezetének, hogy 28 településben 90 képzési hely található, ebből 13 település az, ahol csak képzési hely található, amelyek más városban, központban lévő intézményhez kapcsolódnak.

A változás látványos és megdöbbentő, nincs ma az országnak megyeszékhelye, ahol ne lenne valamilyen felsőoktatási intézmény, de nincsen magára valamit is adó középvárososa, ahol ne lenne legalább egy képzőhely, vagy valamilyen felsőfokú intézmény képviselője, jelenléte (pl. kihelyezett képzés, konzultációs központ, felsőfokú szakképzés).

A lokális szint és a felsőoktatás kapcsolata egyre intenzívebbé válik, az intézmény helyi gazdasági erőként jelenik meg, hiszen foglalkoztató-hely, a bevételei révén fogyasztási egység, működési szükségletei következtében folyamatos keresletet indukál a lokális gazdaságban, illetve közszolgáltatásokban. A hallgatók igénybe veszik, de egyben alakítják is a helyi gazdaságot, befolyásolják az ingatlanpiacot, keresletet támasztanak a kereskedelemben, a vendéglátásban, a szórakoztatóiparban és más szolgáltatásokban. A megtelepedett oktatók szintén keresletet indukálnak a helyi gazdaság számos szektorában, s ezek együttesen hatnak, döntően növelő jelleggel az önkormányzati adóbevételekre. Az intézményi profiltól függően gazdasági egységek telepedhetnek meg a felsőoktatási intézmény mellett, annak vonzásában, ami ismételt keresletet gerjeszt, de növelheti a munkahelyi kínálatot is.

A felsőoktatási intézmények a helyi gazdaság motorjai lehetnek, azzal, hogy tudást, ismereteket nyújtanak, gazdasági egységeket vonzanak, helyi vállalkozások alapítását segítik elő, vagy azok működését javíthatják. A tudás-termelés növelheti a helyi gazdaság versenyképességét, de egyben hat a helyi társadalom műveltségi szintjére, kultúrájára. Az intézmény nyújtotta oktatás, a kutatás és a szolgáltatások tehát a helyi gazdaságban, s annak régiójában készségeket és képességeket indukálnak, erősítik az innovációs folyamatokat és befolyásolják a lokális/regionális társadalom és kultúra minőségét.

A felsőoktatás lokális és regionális hatásának felismerése volt megfigyelhető a 2006-ban kormányzati szinten tervezet Pólus Programban. Ennek célja az lett volna, hogy a pólusvárosokban (Győr, Pécs, Szeged, Debrecen, Miskolc, Veszprém-Székesfehérvár, Budapest), azaz a regionális központokban, amelyek egyben országos, vagy regionális felsőoktatási

központok is egyben látványos fejlesztések induljanak meg, éppen az egyetemi bázisokra építve, azok kínálta tudásbázisok újszerű aktivizálásával. A program jelentős infrastrukturális fejlesztések tervezését indította el, amely arra épült volna, hogy a felsőoktatási intézmények, a centrumok és régiójuk, valamint lokális/regionális gazdaság kapcsolata megerősödhet, azok különféle szintjei és szervezetei egymásban szinergikus hatások sorozatát indíthatják el. Az elképzelést célravezetőnek lehetett tekinteni, azonban nem volt kellően kidolgozva a finanszírozási rendszer, maguk az intézmények és a központok sem voltak felkészülve egy erősen piaci viszonyra kített fejlesztési rendszernek, annak szervezeti és működtetési mechanizmusainak. A lokális/regionális gazdaság fogadókészsége, hozzájárulási mértéke szinten gyengének bizonyult, hiszen csak egy-egy felsőoktatási centrumban ismerhető fel egy, vagy néhány jelentősebb gazdasági szervezet elkötelezettsége a felsőoktatási támogatására, vagy szolgáltatásainak folyamatos- megrendelői szintű - igénybevételére. A Pólus Program csendesen kimúlt, de számos tanulsággal járt a felsőoktatás és a lokális/regionális gazdasági kapcsolatának elemzésében, valamint székhely centrum városokkal létrejött együttműködések tartalmának megítélésében.

Összefoglalás: az egymásra nem talált szakpolitikák

A hazai felsőoktatás területi szerzetében a rendszerváltozás óta mélyreható változások történtek. Budapest változatlanul megtartotta vezető szerepét, mind az intézmények, mind a hallgatók számában, de az oktatási kínálatának sokszínűségében is. A főváros gazdasági és népességi koncentrációja tartósan meghatározó tényezője volt és lesz az egyre élénkebben kibontakozó, de folyamatosan átalakuló felsőoktatási piacnak. Nem véletlen, hogy ezen a piacon alakultak meg az új, nem állami intézmények, továbbá az állami egységek szervezeti koncentrációja határozottabb és erőteljesebb volt. A fővárosi nagy intézmények nyomást képesek gyakorolni a felsőoktatási politikára, annak számos elemére (hallgatói helyek elosztása, finanszírozás, irányítási rendszer), így a méretük és a befolyásuk révén tartósan biztosítani képesek működési feltételeiket, s egyben Budapest meghatározó súlyát a felsőoktatásban.

A hagyományos felsőoktatási centrumok megerősödését tapasztaljuk, amihez nagyban hozzájárultak az ezredfordulón megindult intézményi integrációk, ezek útzegei még napjainkban is tartanak. Az országban a fővároson kívül 12 felsőoktatási regionális centrumot lehet meghatározni, ezekre jellemző, hogy nagyszámú hallgató (10 ezer főnél többet) képzését szervezik a székhelyükön, és/vagy az általuk irányított más centrumokban lévő szervezeti egységeikben. A területi szerkezetre inkább jellemző lett, hogy egy-egy nagyközpontba koncentrálódnak az egyesült képzőhelyek, és csak egy-egy szervezeti egységgel vannak jelen más, döntően szomszédos központokban.

Találunk példákat arra, hogy egy-egy felsőoktatási központ offenzív hálózatalakítást folytatott, ebben nem mindig a regionális szempontok játszották a meghatározó szerepet, hanem a más, például az intézmény pozicionálása, vagy szakmai tényezők. Új felsőoktatási központok is létrejöttek az elmúlt két évtizedben, ezek egy része közösségi (helyi) kezdeményezésre, más része a lokális aktorok határozott támogatásán túl a meglévő intézmények aktivitásnak köszönhetően erősödött meg. A kisebb felsőoktatási centrumok intézményei beolvadtak a nagyközpontok szervezeteibe, így fennmaradásuk biztosítható volt, bár a piac fokozatos beszűkülése következtében helyzetük a jövőben bizonytalanná válik. Tapasztalható, hogy a helyi önkormányzatok az áldozatoktól (anyagi segítség, létesítményjuttatás, stb.) sem riadnak vissza az intézmények – még ha azok egy nagyközpont egységeiként funkcionálnak is – megtartása, vagy időleges fennmaradása érdekében.

A képzési kínálat kiegyensúlyozottá vált az intézmények között. A kilencvenes évek elején egy-egy felsőoktatási központ még rendelkezett egyértelmű, körülhatárolható szakmai profillal, ez napjainkra több helyen – egyes esetekben csak hírnevében – ugyan megmaradt, de ezek mellett a piaci igényeket kiszolgáló képzések kerültek túlsúlyba. Mindez határozottabban érvényes az 1990 után létrejött intézményekre és azokat befogadó központokra. A felsőoktatási hálózat alakulásában a regionális hatások csak mérsékelten tükröződnek. Egy-egy nagy egyetem és főiskola tervezési-statisztikai régióként ugyan elkülöníthető, de az intézmények vonzásában még jelentős területi átfedések vannak, a képzési kínálat nem azonos az egyes régiókban, s megfigyelhető a párhuzamosság, ami inkább a versenyt fokozza, mint az együttműködést, a szellemi erőforrások térségi koncentrációját. Lassan, de felismerik az intézmények, hogy régióban is működnek, annak az igényeihez és szükségleteihez is kell alakítaniuk a képzési stratégiájukat. Megfigyelhető, hogy a kisszámú vidéki, nem budapesti tudományos kutatóintézetek (többségében néhány, nem-fővárosi akadémiai intézet, vagy volt ágazati kutatóintézetek) kapcsolódtak a felsőoktatási centrumokhoz, akár együttműködésekkel, akár szervezeti betagozódással. Csak az elmúlt években (2004-től) indult meg a felsőoktatási centrumokban kutatás-fejlesztés koncentrált támogatása a kooperációs kutatóközpontok (KKK: vállalati szféra és felsőoktatás kapcsolatának erősítése) és a regionális egyetemi tudásközpontok (RET: vállalatok, felsőoktatás és más kutatóhelyek együttműködése) szervezésével. Ezek a központok jelentősen hozzájárultak a felsőoktatási központok tudományos kapacitásának fejlesztéséhez és növelték a regionális beágyazottságukat.

A helyi önkormányzatok változó intenzitással ismerték fel a felsőoktatásban és csak elvétve a tudományos kutatásban rejlő település- és térségfejlesztési lehetőségeket. Általános megállapítások a helyi önkormányzatok magatartására nem tehetők. Az elmondható, hogy azokban a centrumokban segítették

határozottabban e szektor fejlesztését (döntően létesítmények átadásával, kisebb mértékben anyagi eszközök biztosításával), ahol korábban nem, vagy egyoldalú volt a felsőoktatás, illetve a jelentős tradíciókat (néhány egyetemi város) képes volt a személyes kapcsolatok varázsa erősíteni. Lassan ismerik fel – bár vannak előremutató példák - a nagyobb centrumok, hogy a felsőoktatási kapacitások fejlesztése meghatározó lehet a *település jövője* szempontjából. A mérsékelt felismerést még mérsékeltebben követi ennek a fejlesztési célnak az anyagi forrásokkal történő támogatása.

A területi politika és a felsőoktatási, valamint a tudománypolitika nem talált egymásra az elmúlt két évtizedben. Mindhárom politika önmaga megalkotásával volt elfoglalva, így sem a területi politikának nem voltak kézzel fogható üzenetei a tudomány és a felsőoktatás felé, sem pedig a formálódó felsőoktatási-, tudománypolitika nem tudott mit kezdeni a területi szerkezettel, folyamatokkal. Az *Országos Területfejlesztési Koncepció* (1998, 2005) foglalkozik a kutatás-fejlesztés és a felsőoktatás kívánatos területi szerkezetével, de az abban megjelölt fejlesztési irányok mögött átfogó kutatások nem álltak, illetve a szakmai egyeztetések hiányában inkább elutasítást, mint támogatást kapott. Néhány gyenge jelét tapasztalhattuk a területi sajátosságok érvényesítésének a tudománypolitikában (pl. Bay Zoltán Intézetek telepítése, OTKA műszerközpontok, KKK, RET, regionális innovációs stratégiák), de például a felsőoktatás fejlesztési koncepcióinál a *regionális szempontok* (pl. tudományterületek hiánya, elérhetőség, kapacitások koncentrációja) nem jelentek meg határozottan, azok nem épültek a területi gazdaságok fejlődési és megújítási irányaira. A területfejlesztés intézmény- és eszközrendszerének átalakításánál (pl. decentralizált források) nem vették figyelembe a felsőoktatási kapacitásokat, illetve ha igen, úgy azokhoz nem voltak képesek kellő forrásokat rendelni. A felsőoktatás fejlesztési forrásainak *területi decentralizációjára* még kísérletek sem történtek.

Irodalom

- Bajmóczy Z. (2006): Az egyetemi üzleti inkubáció lehetőségei elmaradott térségekben. *Tér és Társadalom*, 3. 31-47.o.
- Forray R. K., Híves T. (2002): Jelentkezés a felsőoktatásba, *Tér és Társadalom*, 1. 99-134.o.
- Juhász E., Márkus E. (2002): Felsőoktatás és a régió kapcsolata Európában – különös tekintettel Angliára. *Educatio*, 3., 463-472. o.
- Juhász Erika (szerk.) (2006): Régió és oktatás. A „regionális egyetem” kutatás záró konferenciájának tanulmánykötete.. Doktoranduszok Kiss Árpád közhasznú Egyesülete, Debrecen,

- Kasza G., Kovács B. (2007): Honnan hová? A felsőoktatás felvételi jelentkezések területi jellegzetességei kilenc alapszak esetében (2006, 2007). Felsőoktatási Műhely, 1. 79-90. o.
- Kasza Georgina (szerk.) (2008): Változó regionális szerepben a felsőoktatás.. Felsőoktatási Műhely, 1. 59-68.o.
- Kiss J, Tagai G, Telbisz E. (2008): A szürkeállomány területi különbségei – katedrán innen és túl. Területi Statisztika, május, 315-333.o.
- Krémer A., Matiscsák (szerk.) (2008): Tér és Tudás. Egyetemek, mint a tudás-, innovációs- és regionális központok. A. Belvedere Meridionale, Szeged,.
- Kuráth G. (2007): A hazai felsőoktatási intézmények regionális hatásának vizsgálata a beiskolázási marketingmunkában. Tér és Társadalom, 4. 95-129.o.
- Kuráth G. (2008): A vonzerőfejlesztés lehetőségei a felsőoktatásban. Marketing és Menedzsment, 2. 28-36. o.
- Lengyel I. (2007): Fejlesztési pólusok, mint a tudásalapú gazdaság kapuvárosai. Magyar Tudomány, 6. 749-758.o.
- Mezei K. (2009): Az egyetemek szerepe a regionális gazdaságfejlesztésben. Doktori disszertáció, PTE Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs.
- Rechnitzer J., Hardi T. (szerk.) (2003): A Széchenyi István Egyetem hatása a régió fejlődésére. Tudományos Füzetek V. kötet. Széchenyi István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Intézete, Győr.
- Rechnitzer J., Smahó M. (szerk.) (2008): Unirégió. Egyetemek a határ menti együttműködésben. MTA RKK, Pécs-Győr.
- Schepp Z., Szabó Z. (2008): Felsőoktatás-politika és állami finanszírozás: a 2007. évi felvételi tanulságai a gazdaságtudományi alapképzésben. PTE Közgazdasági és Regionális Tudományok Intézete, Műhelytanulmányok, 3. sz., Pécs.
- Telbisz E. (2007): Az egyetemi felsőoktatás térszerkezetének modellezése. In. Tudásmenedzsment és a hálózatok regionalitása. Széchenyi István Egyetem Multidiszciplináris Doktori Iskola Évkönyv, 2006. Szerk. Bakonyi I., Losonczi M., Rechnitzer J., Solt K., Széchenyi István Egyetem, Győr, 2007.
- Varga A. (2004): Az egyetemi kutatások regionális gazdasági hatásai a nemzetközi szakirodalom tükrében. Közgazdasági Szemle, 3. 259-275.o.